

Norges lyder:

Stabburklokker og storbykakofoni

Frank Meyer (red.)

Skrifter fra Norsk lokalhistorisk institutt/Nasjonalbiblioteket nr. 45

ISBN 978-82-8186-004-9

ISSN 0802-720X

© 2018 Norsk lokalhistorisk institutt/Nasjonalbiblioteket

Henrik Ibsens gate 110, 0255 Oslo

Postboks 2674 Solli, 0203 Oslo

Telefon: 810 01 300

E-post: nli@nb.no

Innhold

Frank Meyer Hva hørte folk i bygd og by?	7
Gjermund Kolltveit Klokkene ringer for deg – et glimt inn i bøndernes, gårdsarbeidernes og gjeternes klangunivers	23
Mats Krouthén Ikke bare tikk-takk. Om spilleur, makt og prakt i det norske lydlandskapet 1700–1900	43
Steinar Aas «Her er støy, her er larm, her er brøl, du/ har du hørt en mer liflig musikk?» Lyd som identitetsmarkør og skapar av opplevd fellesskap	64
Wilhelm Karlsen Lyd og byplanlegging	81
Hans Philip Einarsen og Frank Meyer Superdiversitetens lydspor	105
Ola Alsvik Hørbar «forurensning»: Støyproblemets meningskonstruksjoner i det 20. århundre	119
Trond Valberg Den norske lyden og lydbæreren i vår kulturhistorie.....	138
Forfatterne.....	161

Gjermund Kolltveit

Klokkene ringer for deg – et glimt inn i bøndernes, gårdsarbeidernes og gjeterens klangunivers

Det va en gong ei jinte ifrå ei vestlæinnsbygd som tok seg tenest på en gard i Ringsak. Og så sto a uti ganga på togi og såg utover bygda. Og da hu fekk sjå æille stabburstårna bortover på gardom skjønnte hu ingenting. – Eg trudde det var kjærker æilt eg såg! sa hu etterpå. Så skulle hu lære å ringe tel måls. Og det var itte så lett. Jinta var så lita, hu drog og drog i tauet, men klokka ville itte gripe takta, det vart så ujevnt, og støtt når hu skulle få klokka tel å stæinse kom det er par klonker etterpå. – Kling kling, sa det. – Du får to lausonger du, sa husmæin og tenestgutta da dom kom inn og skubbe seg telrette på krakken. – Åssen det, spurde jinta. – Matklokka har spådd det, du får så mange lausonger som klokka slår slag etter at du har stramme tauet, sa dom. Hør på a Konstanse, hu får klokka tel å slutte med en gong hu.

Slik starter Alf Prøysens lørdagsstubb «Matklokka»¹. Han vokste opp med klangen fra matklokkene på storgårdene i Ringsaker. Han hadde erfart hvordan klokkene regulerte arbeidsdagen og hvordan sosiale spenninger kom til uttrykk, både gjennom kunsten å ringe i klokkene og selve lyden fra dem. Det var ikke alltid et harmonisk lydlandskap, selv om klokkeklangen i seg selv var vakker og velgjørende. Flere steder i forfatterskapet nevner Prøysen matklokkene, som var vanlige på de store gårdene i en periode på rundt to hundre år, fra omtrent midten eller siste halvdel av 1700-tallet. Klokkeklangen var en velkjent lyd i mange bygder. Men også lyden fra mindre klokker var noe som preget hverdagen til folk: Husdyra hadde bjeller når de gikk ute på beite, både i nærheten av gården og på sommerbeite i utmarka. På vinterføre måtte hestene bruke bjeller. Lyden fra klokker og bjeller ble en del av bygdas, og særlig arbeidsfolkas lydlandskap i det gamle bondesamfunnet. Det var noe de forholdt seg til og forsto meningen av.

Denne artikkelen handler om små og store klokker i norsk tradisjon, hvordan de ble brukt og hva de betydde. Mye av materialet om matklokker kommer fra Hedmarken, mens stoffet om dyrebjellene kommer fra hele landet, i tillegg til noe fra Sverige. Teksten bygger på et pilotprosjekt om klokker og dyrebjeller, og på interesse for dette temaet gjennom flere år.² Jeg har brukt forskningslitteratur og ulike etnologiske og lokalhistoriske kilder. I tillegg baserer teksten seg på egne opplevelser og ustrukturerte intervjuer med folk som fortsatt kan huske

---

¹ Prøysen, Alf 1978a: «Matklokka». I *Jinter je har møtt* [oppr. trykt i Arbeiderbladet]. Oslo: Tiden, s. 9–15.

² *Bells in Scandinavian Soundscapes: Anthropological and Archaeological Perspectives on Sonic Culture* (upublisert prosjektbeskrivelse til postdok, 2005). Kolltveit, Gjermund 2008: «Animal Bells in Early Scandinavian Soundscapes». S. 147–153 i Hickmann, E., J. Orlamünde og R. Eichmann (red.): *Studies in Music Archaeology VI. Current Challenges and New Objectives in Music Archaeology*. Rahden/Westf.: Leidorf.

lyden fra matklokker på gårdene, og andre som har brukt eller fortsatt bruker bjeller på husdyra sine.

Jeg er opptatt av klokke- og bjellelyden som deler av lydmiljøer. For disse menneskeskapte lydene lød aldri i isolasjon, men blandet seg med og kommuniserte med andre menneskeskapte lyder så vel som vind, vann, vegetasjon og dyr. De hadde estetiske kvaliteter, og de var innvevd i sosiale og kulturelle mønstre. Studier av hele lydmiljøer kalles ofte lydlandskapsstudier (eng. *soundscape studies*), etter den kanadiske komponisten Murray R. Schafer, som betydde mye for dette feltet på 1970-tallet og framover.³ Senere har musikkforskere, sosiologer, arkitekter, historikere og andre i økende grad vært opptatt av å forstå hvordan folk skaper mening i sine lydverdener eller lydkulturer, ikke bare de fysiske lydlandskapene. Et eksempel er den franske historikeren Alain Corbins studier av landsbygdas klokker i Frankrike.⁴ Han skriver om hvordan klokkene var en viktig del av samfunnet; hvordan de konstituerte et fellesskap og var orienteringspunkter i hverdagen. Corbins materiale er fra omtrent samme periode som de norske matklokkene, og det er flere berøringspunkter, selv om det var store forskjeller mellom den franske og norske landsbygda. Antropologen Steven Feld har arbeidet mye med lydens kulturelle dimensjoner, og hans arbeid har stor relevans for dette fagfeltet generelt og spesielt for klokker og bjeller.⁵ Felds CD-serie *The Time of Bells* presenterer opptak av alt fra store kirkeklokker til små geitebjeller i Europa.⁶ Gjennom opptakene utforsker han hvordan klokkene former tid og rom i sine miljøer.

Matklokka: Lyden av effektivitet på landsbygda

Flere lokalhistorikere har beskjeftiget seg med matklokker, og enkelte historielag har registrert klokker.⁷ I Oppland var det for noen år siden et større gårdsklokkeprosjekt som samlet inn mye tradisjonelt materiale.⁸ Norsk etnologisk granskning (NEG) ved Norsk Folkemuseum sendte i 1971 ut spørrelista «Matklokka», og fikk inn svar fra alle fylker med

---

³ Schafer, R. Murray 1994/1977: *The Soundscape: Our Sonic Environment and the Tuning of the World*. Rochester, Vermont: Destiny Books.

⁴ Corbin, Alain 1998: *Village Bells: Sound and Meaning in the Nineteenth-Century French Countryside*. New York: Columbia University Press. Se også Frank Meyers artikkel ovenfor, s. 7.

⁵ For eksempel Feld, Steven 2003: «A Rainforest Acoustemology». S. 223–239 i Bull, M. og L. Back (red.): *The Auditory Culture Reader*. Oxford: Berg.

⁶ Feld, Steven 2004–2012: *The Time of Bells* 1–5 (CDer) Voxlox.

⁷ Horgen, Jan Erik 1984: *Buklokker – Nes Romerike. Registreringsrapport*. Nes på Romerike: Raumes historielag. Heggenhaugen, Ole 1992: «Matklokka. Klangen som stilnet i 50-åra». *Ringsaker historielags årbok* 1992, s. 34–48. Stenberg, Gerd Skiaker 1999: «Matklokker». *Gammelt frå Stange og Romedal* 1999, s. 125–132. Liven, Svein 2003: «Matklokker». *Lautin* 2003, s. 107–122.

⁸ Andersen, Henning og Dæhli, Knut Anders 2001: «Klangen som stilna. Sluttnotat om gardsklokkeprosjektet i Oppland». *Årbok for Valdres* 2001, s. 204–211.

unntak av Troms og Finnmark.⁹ I 2016 begynte en systematisk registrering av matklokketårn på Hedmarken, i regi av Fylkesmannen i Hedmark og Hedmark fylkeskommune. Ringsaker har allerede gjort sin registrering, mens Stange og Løten nå er i gang (2017). I Sverige har Mats Rehnberg gjort en omfattende studie av svenske matklokker og vers i tilknytning til dem.¹⁰

Det kan se ut som matklokkene er et overveiende østnorsk fenomen; jo lenger fra svenskegrensen vi kommer, jo færre blir det av dem. De fantes på Østlandets flatbygder, i Østerdalen, Gudbrandsdalen og Trøndelag, og ble mer uvanlige i Valdres og Telemark. I Agderfylkene, på Vestlandet og i Nord-Norge var slike klokker uvanlige, men det slenger en og annen. Jordbruksbygdene på begge sidene av Mjøsa ser ut til å ha hatt den største tettheten av klokker, som oftest plassert på stabburs- eller låvetak i egne tårn. Tilreisende ble forbløffet over de flotte klokketårnene, som kunne ligne kirketårn. Da Ivar Aasen reiste over Hedmarken i 1845, skrev han i dagboka si:

Hovedbygningerne ere overalt malede og saa store og vidløftige som Slotte. Paa et af de høieste Huse er sædvanligt et lidet Taarn af en kunstig Bygningsmaade; Disse Taarne rage over Gaardene, saaledes at en Fremmed kan troe at see en Kirke paa hver Gaard. De indeholde riktignok ogsaa sine Klokker, og disse ere tildels af en saadan Størrelse og Klang, at mangen Kirke vestenfjelds maatte blues hvis den stod ved siden; men det er alligevel ikke andet end Madklokker, et Signal om gives Gaardens Folk hver gang Maden er færdig.¹¹

I den innledende Prøysen-teksten ser vi det samme, at jenta som kom til Ringsaker fra Vestlandet ikke hadde sett slike store klokketårn. Det var som regel store gårder som hadde klokker, og dem var det jo mange av på Hedmarken. Et stort og forseggjort klokketårn representerte sosial prestisje, og var et symbol på rikdom og status. Men klokker og klokketårn var ikke bare noe som fulgte direkte av størrelsen på gårdene. Det var lokale eller regionale tradisjoner rundt dette, uten at vi finner noen systematisk forskjell mellom rike jordbruksbygder og regioner med mindre bruksstørrelser. Slik var det også med navnene, om folk brukte matklokke, buklokke, vellingsklokke, stabbursklokke, grautklokke, supklokke eller bare gårdsklokke varierte mellom de ulike områdene. Likevel snakket nok folk helst bare om «klokka», eventuelt med tillegg av navnet på gården, som «Tjerne-klokka» eller «klokka på Leine».¹²

Det var altså på 1700-tallet at matklokkene ble vanlige i Norge. De eldste klokkene i Ringsaker er fra 1749 på Prestegården og 1755 på Stein.¹³ I andre bygder kom de noe seinere.

---

⁹ Ropeid, Andreas 1985: *Matklokka*. Oslo: Norsk Etnologisk Granskning, Norsk folkemuseum.

¹⁰ Rehnberg, Mats 1967: *Blå välling – sur sill: Vällingklockor och vällingklocksramsor*. Stockholm: Nordiska museet.

¹¹ Aasen, Ivar 1845/1960: «Reise til Hedemarken». S. 123–124 i *Brev og Dagbøker*, ved Reidar Djupedal. Oslo: Det Norske Samlaget.

¹² Ropeid 1985, s. 6.

¹³ Heggenhaugen 1992.

På Nes på Romerike ble de første klokkene hengt opp tidlig på 1800-tallet.¹⁴ I Sverige hadde mange gårder klokker alt fra 1600-tallet, men tradisjonen fikk ingen stor utbredelse før 1700-tallets siste halvdel.¹⁵ Røttene til matklokkene finnes i en rasjonell tidsoppfatning som spredte seg fra senmiddelalderen, da verdslig tid kom som et tillegg til kirkens tid.¹⁶ Det var til og begynne med et urbant fenomen, knyttet til arbeid i byene. I Sør- og Mellom-Europa fikk de store byene alt på 1300-tallet egne profane klokker som skulle regulere arbeidets gang. De ble ringt manuelt, men styrt fra mekaniske urverk, som også kom på denne tiden. Gradvis ble tid noe i seg selv, adskilt fra kirkens hendelser og festivaler. Men den nye tidsoppfatningen spredte seg langsomt, og på landsbygda fulgte arbeidet lenge solas gang og folks innebygde biologiske rytmer. Arbeidsrytmen ble styrt etter arbeidsoppgavene og hvor mye det var å gjøre, ikke etter en ekstern klokke. Den nye rasjonelle tidsoppfatningen når den norske landsbygda på 1700-tallet, i takt med nye ideer om markedsorientert kornproduksjon og rasjonalisering av arbeidet på gårdene.¹⁷ I den dominerende protestantiske etikken fikk arbeid i seg selv en moralsk verdi. Matklokka ble et symbol på denne nye tiden. Den var et middel til å øke lønnsomheten i landbruket ved å regulere og effektivisere arbeidstiden til gårdenes arbeidsstokk.

Klokkene kalte arbeiderne inn til felles måltider, og ringte ut når matpausa var over. Inn til måls ringte klokkene kanskje i noen minutter. Når matpausa var ferdig, ringte klokkene bare et par «klunk». Det varierte både når de ulike måltidene var, og antallet økter. Men på 1800-tallet og tidligere var det nok jevnt over lengre arbeidsdager og tidligere start om morgenen, i forhold til hva som ble vanlig senere. Anna Tranberg mener gårdsarbeiderne startet klokka fire om morgenen, og at de arbeidet første økta – til klokka seks – på fastende mage.¹⁸ Noen steder var det vanlig å gi arbeidsfolka en brennevinsklunk før de startet første økta. På Romerike gikk de over til tre økters dag i 1920- og 30-åra.¹⁹ Et svar fra Løten på NEG's spørreliste om matklokka²⁰ oppgir følgende arbeidsrytme: Arbeidsfolket ble ringt ut klokka seks om morgenen. Det første måltidet var dugurd klokka ni, og det ble ringt ut igjen 10.25, fem minutter før økta skulle starte. Neste måltid var middagen klokka to, og da ble de ringt ut igjen til siste arbeidsøkt 15.25. Til slutt ringtest de inn til kvelds klokka sju.

Om vinteren ble klokkene sjelden brukt. Da var det andre arbeidsoppgaver som gjaldt, og mange arbeidet i skogen. Dessuten måtte man være forsiktig så ikke klokkene sprakk i kulda.

---

¹⁴ Horgen 1984.

¹⁵ Rehnberg 1967, s. 24–27.

¹⁶ Le Goff, Jacques 1980: *Time, Work, and Culture in the Middle Ages*. Chicago: University of Chicago Press, s. 43–52; Thompson, Edward Palmer 1967: «Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism». *Past and Present* 38-1967, s. 56–97.

¹⁷ Tranberg, Anna 1993: Ringsakboka III. Korn og classeskille. Bygdebok for Brøttum, Ringsaker og Veldre historielag. Moelv: Ringsaker historielag., s. 166. Se også Skoie, Marie 2002: Da tiden ble normal: Innføringen av felles tid i Norge på slutten av 1800-tallet. Hovedfagsoppgave i historie. Oslo: Universitetet i Oslo.

¹⁸ Tranberg 1993, s. 165.

¹⁹ Horgen 1984, s. 7.

²⁰ NEG spørreliste nr. 118 «Matklokka» (1971).

Men når våren kom klang de igjen utover jordene. Mange steder beskriver folk klokkelyden som et vårtegn. Det var i onnearbeidet i sommerhalvåret – fra tidlig vår til sein høst – det var størst behov for å regulere arbeidets gang.

Dette var hovedfunksjonen til matklokkene. I tillegg hadde de noen andre bruksområder. Når de som arbeidet inne skulle ha tak i husbonden midt i økta for å gi en beskjed, eller når sveiseren måtte gå av jordet for å ta fjøsstellet, kunne de ringe et par «klunk» for at de skulle komme. Det ble også ringt når alle måtte samles for alvorlige beskjeder, som dødsfall. Fra alle bygdene som har hatt matklokker, fortelles det at klokkene alarmerte ved brann. Da gjaldt det å ringe lenge og energisk. I en nedskrift fra Nes på Hedmarken forteller ei dame at da «bygdens kirke brant i 1888 fortalte min svigermor at hun og stuepiken skiftet med å ringe i matklokken en lang stund»²¹.

Ikke hvem som helst kunne ringe i matklokka. Dette var kvinnenes oppgave, og ofte var det husmora eller kokka som styrte klokkene. Også «innejentene» – noen steder dattera til bonden – hadde ringing som arbeidsoppgave. Dette varierte etter lokale forhold. Kunsten å få klokkene til å låte måtte læres, og det krevde trening, som Prøysens historie om tjenestejenta fra Vestlandet viser. At den som ringte skulle få en lausunge for hver «etterklonk» etter selve ringinga var ferdig, var ikke Prøysens påfunn. Over hele Østlandet var det vanlig å si dette.²² Det var sikkert spøkefullt og uskyldig ment, men representerte likevel en slags kontrollmekanisme som viser at klokkinginga var synlig, eller rettere sagt hørbar i det offentlige rommet. Hvis du ikke mestret oppgaven fikk du høre det. Uerfarne tjenestejenter hadde god grunn til å få prestasjonsangst, altså.

For det var ikke bare enkelt å få det til å låte.²³ Ringeren måtte beherske ringingens syntaks, slik at innholdet i det akustiske budskapet ikke ble misforstått. De som ringte i klokka utviklet sin egen teknikk, som igjen skapte individuelle mønstre i klangen, tilsvarende språkets idiolekter. Hver klokke og dermed hver gård fikk sin egen rytmiske signatur, i tillegg til klangen i selve klokka.

Folk som husker dette lydlandskapet, snakker ofte om stemmene til de forskjellige klokkene, som «sa» forskjellige ting. Noen kom med budskap om dårlig eller vond mat, mens andre hadde mer hyggelige ting på hjertet. Versene var tilpasset forholdene på de ulike gårdene, og klangen og rytmen i ringelyden. Typiske klokkeremser eller hermer kunne være: «Sur suppe, salt sild / Et fort og ti still!» eller «Sild og velling, graut og mjølk». Remsene var ofte satiriske

---

²¹ NEG spørreliste nr. 118 «Matklokka» (1971).

²² Ropeid 1985, s. 16.

²³ Å ringe i klokker er faktisk noe som må læres, og det gjelder med flere typer klokker, med ulik opphenging og spilleteknikk. For eksempel var det i Russland lenge mangel på folk som kunne ringe i kirkeklokkene, fordi denne kunsten forfalt i Sovjettiden, da myndighetene forbød klokkinging. Da den russisk-ortodokse kirke igjen begynte å støpe nye og restaurere gamle klokker, manglet det mennesker som kunne bruke dem. Det ble igangsatt kurser for å få opp rekrutteringen til klokkingingskunsten (Aftenposten 24. desember 2007, s. 15: «Klokkene kimer. Men Russland mangler klokkere. Nå tas det tak for å lære opp nye»).

klagemål over kostholdet. Men klokka på en gard som gikk for å servere bra kost, sa: «Kjøtt og flesk! – kjøtt og flesk!» (Ringsaker).²⁴ Fra Jevnaker kommer denne herma:

Ding-dang, klokka på Vang.
Kom inn til dugurd og sett i gang.
Sur velling og harsk sild,
sett deg til bordet og ti still!²⁵

De fleste klokkene fortalte om maten, mens andre klokker bare sa bare «Kom – kom!» Noen ganger kom det skumle meldinger i klokkene, som disse fra Gausdal: «Denge ongan! – denge ongan!» eller «Dau gammer'n! – dau gammer'n!»

Klokkeremsene var nok ikke bare artige påfunn og uskyldig folkelig diktning, men kan også tolkes som uttrykk for en distanse eller en kreativ harselas med den sosiale orden og disiplineringen som klokkene avspeilet. Mats Rehnberg mener at de svenske klokkeremsene fungerte som en humoristisk sikkerhetsventil for tjenestefolkene, og at diktningen må sees på opposisjonell folkelig satire mot husmannsvesenet.²⁶

For livet på gårdene var et hardt slit som mange ønsket seg vekk fra. Alf Prøysen, som arbeidet flere år som griskokk i Ringsaker tilkjennegir at han ikke likte lyden fra matklokkene. For ham var klangen et symbol på det tunge, på skjebnen å bli lenket fast til arbeidet på gårdene. I boka *Det var da det og itte nå* skriver han:

Det var ei låt je itte likte da je va liten og det var matklokka borti gardom. Det hendte je stæinse i leiken og begynte å fryse på ryggen når den låten tonte over grenda. Den måtte je bøye meg for, borti gar'n måtte je om itte så mange åra, det var det ingen bønn forbi, unna den klangen kom je itte.²⁷

Prøysen ser ut til å være en av de få som har skrevet litt om matklokkene på bygda, og hans perspektiv er temmelig unikt. Det lokalhistoriske arbeidet rundt matklokker er nok gjort av bønder og andre som ikke hadde direkte erfaring med klokkelyden fra arbeidernes perspektiv.

At Prøysen mislikte klokkeklangen var ikke kategorisk. Lyden var tydeligvis flertydig, også for ham. I en annen småstubb skriver han: «Så gammel ha jeg vørti at je savne matklokkom når je er på ferie»²⁸. Nå kan det jo også hende han endret syn, ettersom han endte opp som en av dem som klarte å «komme seg unna» klangen, og dermed kunne tenke tilbake på denne lyden som et behagelig barndomsminne. Uansett gir historiene et inntrykk av at klokkeklangen bar med seg noe hyggelig, som når han forteller om Karen, som var tjenestejente på Storbærj, at «når hu ringte kara inn tel måls, var det så tårnet svaie når

---

²⁴ Heggenhaugen 1992.

²⁵ De følgende versene er hentet fra Dæhli og Andersen 2001.

²⁶ Sv. *tjänstehjonsstadgan* eller *legostadgan*. Rehnberg 1967, s. 139–141.

²⁷ Prøysen, Alf 1971: «Om hester og kuer». I *Det var da det og itte nå* [oppr. trykt i Arbeiderbladet]. Oslo: Tiden, s. 103–116., s. 103.

²⁸ Prøysen 1978a, s. 10.

matklokka kom med godlåten»²⁹. Og klokka på Ås var tydeligvis et lyspunkt for de unge guttene på jordene:

Matklokka på Ås, det er klokke det, seie tenestegutta, dom går utpå jordom og høre Åsklokka hogg ti så det dånå. Slik lys fin klang, det er nesten som klokka heng og flire oppi tårnet. Det er som en andakt å høre på tel ringinga er slutt. – Det var a Agnes stugujinte som ringte i dag, kæin gutta tenkje med seg sjøl. A Agnes er den peneste og vilteste dæinserjinta i sju præstgjeld. Og når a Agnes heng i klokktauet og stemme hæla imot bakken syns dom at dom står og tala ved a, gutta bortover på åkrom.³⁰

Prøysen skriver også om det flere andre har nevnt, nemlig at klokkene på de ulike gårdene hadde sin egen tid.³¹ I stubben «Matklokka» beskriver han klokkene de hørte etter tur, fra Leine-klokka som var først ute, via Bærj, Vælt-Bærj og Ås, til Gjessom og til slutt deres egen. Dermed ble det kiming i et stort område i et nokså langt tidsrom. På Leine ringte de inn til kvelds en halvtime før de andre, oppgir Prøysen.³² Arbeiderne visste nøyaktig rekkefølgen, og hørte hvem som ringte i de ulike klokkene. Mindre bruk uten klokke fulgte klokkene til bestemte gårder.

Ikke bare folk, men også dyr gjenkjente sin egen klokke. Hestene stoppet opp når «deres» klokke ringte. Ei historie forteller om en bortleid hest som stoppet i arbeidet når klokka på hjemgården ringte. Ei anna forteller om en hest som la på sprang hjem når den hørte klokka fra gården den tilhørte.³³

For klokkene kunne høres langt. Hvor langt kan vi ikke si kategorisk, det kom an på lokale forhold, vind og vær, klokkas materiale, størrelse og stemming. Men at de kunne høres noen kilometer er helt klart. Ei gårdskone fra Sør-Odal forteller om ei klokke som kunne høres i åtte kilometers luftlinje.³⁴ Det samme kommer fra Nes på Romerike: «Noen buklokker kunne høres veldig langt. Kjuus-klokka kunne f. eks. under gunstige værforhold høres helt til Brattberg-høgda og Kjuussetra 8 km. unna, fortelles det».³⁵ Selv om klokkene som regel ikke bar så mange kilometer, er det klart at i bygder med mange matklokker preget de lydmiljøet i stor grad, særlig når vi tar i betraktning at klokkene ikke var samkjørte, men ringte til ulike tider. Eksempler på bygdelag der hele sommerhalvåret må ha vært fylt av klokkeklang, er Lena på Toten, Ringsaker hovedsogn, Vestbygda i Stange, og Løten. I Løten kommune er det registrert 40 eiendommer med klokketårn i Riksantikvarens bygningsregister SEFRAK.³⁶ Hele 36 av disse ligger innenfor et areal på omtrent 40 km² (kart 1). I midten av bygda må

---

²⁹ Prøysen, Alf 1978b: *Jinter je har møtt* [oppr. trykt i Arbeiderbladet]. Oslo: Tiden, s. 187.

³⁰ Prøysen, Alf 1998: «Matklokka syng». I *Spaserveier i granskog. Lørdagsstubber 1951–1961* [oppr. trykt Arbeiderbladet 3. september 1960]. Oslo: Tiden, s. 241–242, s. 242.

³¹ At gårdene hadde sin egen individuelle tid, var noe som holdt seg lenge, også etter at matklokkene gikk av bruk.

³² Prøysen 1978a.

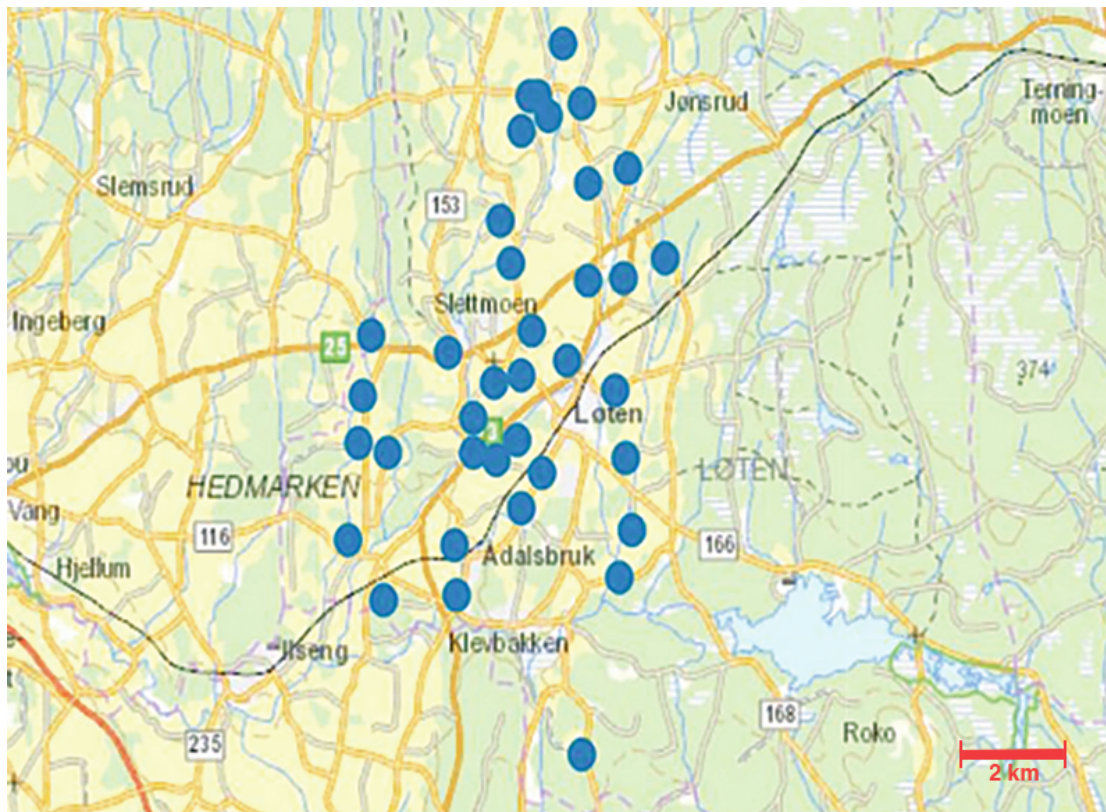
³³ Dæhli og Andersen 2001.

³⁴ NEG spørreliste nr. 118 «Matklokka» (1971).

³⁵ Horgen 1984, s. 8.

³⁶ Hedmark Fylkeskommune, notat om registrering av klokketårn i Stange og Løten (2016).

man kunne ha hørt over 20 klokker, under de riktige værforhold kanskje til og med nærmere 30?

Kart 1. Registrerte klokketårn i Løten i SEFRAK-registret. Kilde: Hedmark Fylkeskommune.

Samtidig som været avgjorde hvor langt klokkene kunne høres, kunne også klokkene bestemme været, eller rettere sagt: Folk kunne spå eller forutsi værromslag ved hjelp av klokkene. Fra Ringsaker skriver Ole Heggenhaugen om dette:

Når kara på Tjerne hørte Herambsklokka, ble det dårlig vær, og likedan var det når folk på Kolberg på andre sida av Mjøsa hørte Tjerklokka. I begge tilfeller var det østatrekk, og det ga ofte nedbør. Matklokka kunne også varsle om godvær. Asbjørn Baløkken, gammel gårdskar i Dompidal, forteller at når de der hørte Heggenhaugklokka, da var det sønatrekk, som ga fint vær. Dalbyklokka derimot varslet gråvær.³⁷

På denne måten orienterte folk seg med klokkene, som ikke bare bestemte tid og arbeidsrytme, men også definerte rom, avstand og dybde i landskapet.

Dette viser at klokkene var en del av et utpreget hifi-lydmiljø, som ifølge Murray Schafer betyr at alle lyder høres klart og tydelig, og man kan lett bedømme dybde og avstand. Motsetningen er et lofi-miljø, der lydbildet er grumsete og uklart. Schafer mente at

---

³⁷ Heggenhaugen 1992, s. 43.

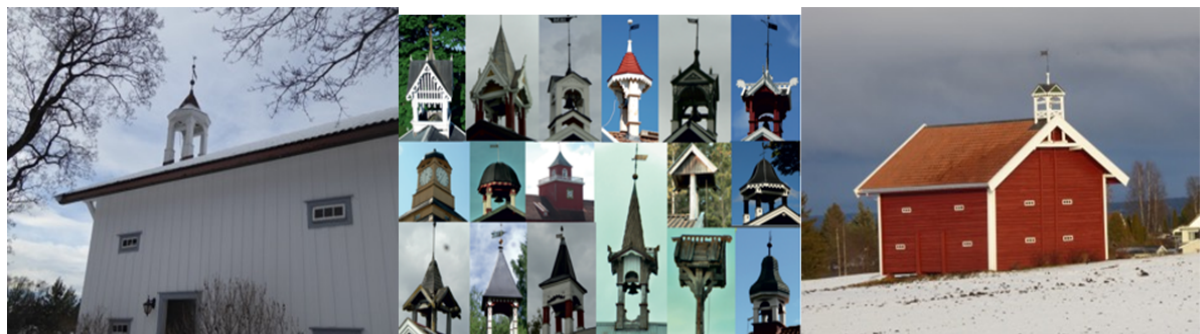

industrialismen, moderniteten og byer typisk er preget av lofi-miljøer, i motsetning til landsbygda, som er mer hifi, og at det går en historisk utvikling fra hifi- til lofi-miljøer.³⁸

Schafer har blitt kritisert for å ha et litt romantisk og teknologifiendtlig kultur- og historiesyn, og at han – komponist som han var – så hele lydlandskapet som et kunstverk. Selv om matklokkene utvilsomt var en del av hifi-lydmiljøer, må vi unngå å estetisere dem som vakre og harmoniske innslag i livet på landsbygda. For klokkene forteller om sosiale forhold, på godt og vondt – om fellesskap mellom arbeiderne og om sosial ulikhet i samfunnet.

Klokkenes religiøse opphav

Med sine funksjoner hadde matklokkene lite med religionsutøvelse å gjøre. Men det finnes spredte opplysninger om at folk ringte inn til pinse, noen steder også til jul og nyttår, eller at de ringte når begravelserfølger reiste forbi gården. Også i bryllup, når brudeparet kom til gårds, ble det ringt enkelte steder. Uansett var det jo en lignende lyd som fra kirkeklokkene, og på noen gårder var det også gamle kirkeklokker som ble brukt.

Bilde 1: Buttkvern (hvitt stabbur) eller Vestad (rødt stabbur). Foto: Gjermund Kolltveit. Bilde i midten: Ulike gards- og stabbursklokketårn. Foto ukjent. Hedmark fylkeskommune.

På Vestlandet, der det ikke var vanlig med matklokker, finnes det remser til kirkeklokkenes ringemønster, på samme måte som med matklokkene på Østlandet.³⁹ Folk lagde remser til nabobygdas klokker, og nabobygdas folk svarte, slik at det ble en spøkefull utveksling. Eksempler fra Nordhordland er at Hosangerklokka sang «rundsko og kvite leista'!», mens Hamreklokka sang: «Stomp om dagjen, graut og mjølk!» Dette viser at avstanden mellom det profane og prosaiske i klokkeklangen ikke var så stor som vi kanskje kunne forvente.

---

³⁸ Schafer 1994/1997, s. 272.

³⁹ Bjørndal, Arne 1922: «Kva segjer kyrkjeklokkorne?». S. 43–44 i R. Berge (red.) *Norsk folkekultur*, 8. Risør: Erik Guleiksons Forlag.

I Valdres er det en egen tradisjon for «klokkelåtter», som er musikalske tolkninger av kirkeklokker som instrumentale lydarslåtter. Særlig finnes det mange klokkelåtter i langeleikrepertoaret. Slåttene har som regel sagn og historier knyttet til seg. Den mest kjente er «St. Thomasklokkelått», som imiterer de to klokkene som hang på stavkirka på Filefjell og var vigslet til Thomas Becket, erkebiskopen av Canterbury. Denne slått, som bærer med seg historien om kirka som ble lagt øde etter Svartedauden, har noe sakralt over seg. Alle klokkelåttene er preget av lavmælt stemning, men flere av sagnene og tekstene til slåttene er likevel høyst profane, slik som denne herma fra Vestre Slidre: «Seint kome Sjeladn. Endå seinare Beitingadn».⁴⁰

Tilbake til matklokkene: I et lengre historisk perspektiv er det interessant å spørre om hva som er forbindelsen mellom matklokker og kirkeklokker. Vi kan ikke gi et sikkert svar, fordi få kilder kaster lys over akkurat dette. Det blir nok uansett feil å tenke at det var et skarpt skille mellom klokker til religiøst bruk og klokker med praktiske signalfunksjoner. I middelalderen vet vi at kirkeklokkene i tillegg til sine kirkelige bruksområder ble brukt til å sammenkalle folk og til å varsle brann. I Magnus Lagabøters bylov fra 1276 står det at

lagmanden skal la ringe med ildslukningsklokken i Nikolaskirken [klokken Bøjarbot i Margretakirkestopulen (i Nidaros)] naar han vil gaa med boken til tings; og med den klokke skal der ikke ringes til noget andet mens tinget varer, undtagen til ildslukning.⁴¹

Her snakkes det om to ikke-kirkelige bruksområder, nemlig sammenkalling til tings og brannvarsling. Samtidig virker det som ildslukningsklokka er ei egen klokke, som i Nidaros sto i en *stopul* til Margretakirken. En stopul er et eget klokkehus, noe som viser at kirkene ofte hadde flere klokker. Stopulen var som regel plassert i vest, i motsetning til klokkene som ble brukt i liturgien ved alteret, som lå mot øst.⁴² Dette kan tyde på et visst skille mellom liturgisk og profan bruk av klokker. Uansett hvordan dette var, er det tydelig at kirkeklokker ble brukt til å sammenkalle folk, og at de dermed overtok oppgaven til luren i førkristen tid. Lur ble brukt til å «blåse folk til tings» eller «blåse mannskapet om bord i båtene».⁴³

Kirkeklokkene ble et maktsymbol for kirken, på samme måte som matklokkene mange hundre år senere ble maktsymboler for storbøndene. Det var påbudt med klokker i kirkene allerede tidlig i middelalderen, det står i klartekst i Frostatingsloven.⁴⁴ Sammenlignet med tiden etter reformasjonen, ringte klokkene i katolsk tid mer. De ringte til ulike bønner og messer, slik som i katolske land i dag. Og dette var ikke et byfenomen, for det var en rekke småkirker

---

⁴⁰ Eggen, Erik 1941: «Kyrkjeklokker i folketonar». *Tidsskrift for Valdres historielag* 4/IV B, s. 193–204.

⁴¹ Magnus Lagabøter 1276/1923: *Magnus Lagabøters bylov*. Oversatt av Knut Robberstad. Kristiania: Cammermeyers boghandel, s. 5.

⁴² Andersen, Henning 2017: «Bruk av kyrkjeklokker i mellomaldaren». DOI: <http://www.kyrkjeklokker.no/om-bruken-av-kyrkjeklokker>.

⁴³ Ledang, Ola Kai 1995: «Musikk og låter i kaupangen Nidaros». *Årbok, Trøndelag folkemuseum*, Sverresborg, s. 49–64.

⁴⁴ Samme sted.

utover landet i middelalderen. Med reformasjonen ble det nok mindre klokkeklang å høre på bygda.

Ansgar, som var biskopen i Hedeby, skal ha innført kirkeklokkene i Norden på 800-tallet.⁴⁵ Da var det ingen lang europeisk tradisjon med kirkeklokker, som kom så smått rundt 500-tallet. En minst like gammel tradisjon i kristen liturgi er mindre og håndholdte klokker. Vi kjenner dem spesielt fra Irland. En av de mest kjente er St. Patricks klokke, som ble oppbevart i et dekorativt skrin. Flere klokker er bevart, og de er også avbildet på steinkors. Det interessante er at disse irske religiøse klokkene er svært like kubjeller fra vikingtidens Skandinavia. Julie Lund spør om de skandinaviske kubjellene virkelig var dyrebjeller, eller om de var religiøse klokker til rituellet bruk. Hun bygger også på en beskrivelse av hedenske ritualer i Uppsala der lignende bjeller inngikk i et ritual som har blitt tolket som *seiðr*. Lund nevner også at skillet mellom klokker og bjeller kom først senere, i middelalderen.⁴⁶

Vi vet ikke sikkert at dyrebjeller ble brukt i vikingtiden, men med alle funnene av ulike typer bjeller i gravfunn, både små dombjeller funnet med hesteutstyr og bjeller som ligner på moderne kubjeller, mener jeg at det er overveiende sannsynlig at dyra faktisk hadde bjeller, selv om det også forekom at de ble brukt i ulike ritualer.⁴⁷ Det trenger heller ikke være noen motsetning, slik nyere folketro og -tradisjon viser (som vi skal se litt senere). Dessuten kunne det godt være en direkte forbindelse til religion i bjellebruken: «Formålet med at binde klokker på dyret var at forlænge kirkens tilstedeværelse til utmarken, og klokkerne fungerte dermed som en beskyttelse af dyret».⁴⁸

Beskyttelseselementet var imidlertid ikke bare kristent. Dette finnes som utbredte forestillinger i folketro flere steder, og har dype røtter. Små bjeller som ble hengt på klesdrakten som en slags «lydparfyme», skulle beskytte, på samme måte som amuletter. Slike små bjelleanheng ble brukt både i middelalderen og før kristendommen ble innført.⁴⁹ Rundt rasleinstrumenter og rangler fantes lignende oppfatninger. Barneranglen skulle beskytte barnet – mot trolldom, hekseri og andre onde makter. Dette ser ut til å være en universell trosforestilling. Med andre ord må vi langt tilbake for å finne klokkenes opphav, og det er ikke spesielt vågalt å tenke at rasle- og dinglelydenes røtter kan følges langt tilbake i

---

⁴⁵ Andersen og Dæhli 2001.

⁴⁶ Lund, Julie 2008: «Hvem ringer klokkerne for?». S. 497–508 i Chilidis, K., J. Lund og C. Prescott (red.): *Facets of Archeology. Essays in Honour of Lotte Hedeager on her 60th Birthday*. Oslo: Unipub forlag.

⁴⁷ Jeg har selv registrert omtrent 150 skandinaviske førkristne dyrebjeller eller mulige dyrebjeller. Kolltveit 2008.

⁴⁸ Lund 2008, s. 499.

⁴⁹ Jonsson, Leif og Johansson, Karin 1981: «Klockor och bjällror i klädedräkten – musikikonografiska studier». *Riksinventeringens rapport* 19. Stockholm: Musikmuseet. Rainio, Riitta 2012: «Power, Magic and Bells. A Contextual Analysis of Finnish Late Iron Age Archaeological Findings». S. 373–385 i Eichmann, R. F. Jianjun og L.-C. Koch (red.): *Studien zur Musikarchäologie VIII*. Rahden/Westf.: Leidorf.

steinalderen, da folk hengte på seg lydsmykker av gjennomborede nøtter, skjell, dyretenner med mer – både for å se bra ut, for å høres bra ut, og – kan vi anta – for beskyttelse.

De tidligste bjellene eller klokkene som er funnet i Skandinavia er små bronsebjeller fra romersk jernalder (0–400 e. Kr.). Disse *tintinnabula*, som de heter på latin, ble importert fra Romerriket, og vi finner dem – ni i tallet – på Gotland, Øland og i Danmark.⁵⁰ Noen mener at de kan ha vært brukt i forbindelse med hesteløp, men den etablerte teorien er at disse importerte og nærmest eksklusive små klokkene ble brukt i magiske og religiøse ritualer. Den kristne kirken tok da senere tok over tradisjonen med å bruke klokker i rituelle og liturgiske sammenhenger.

Dyrebjeller: Praktisk og magisk beskyttelse

Det er altså ikke helt klart når husdyrbrukerne startet med å sette bjeller på dyra sine,⁵¹ og det er usikkert om bjeller fra førkristne gravfunn var dyrebjeller eller rituelle håndholdte bjeller. Å knytte dyrebjellene til seterdriften gir heller ingen overbevisende pekepinn om alder, fordi det ikke er klarlagt hvor langt tilbake i tiden seterdriften går. Det vi i hvert fall kan slå fast er at både seterdrift og dyrehold er gamle tradisjoner som har tatt vare på arkaiske skikker og ritualer.

I Skandinavia har vi brukt bjeller på både sauer, geiter, kyr og hester. Bjellene har hatt forskjellig utforming og delvis forskjellige navn etter hvilke dyr som brukte dem.⁵² Utenom kubjelle, sauebjelle og så videre har jeg kommet over navn som tingel, tringel, syngjarbjøller, sangklokke, klatrebjølle, klakkebjølle, skratlebjødla, singlebjødla, singre, skrommel, skrompe, (stall-)vekkje, dombjelle, øykjedingle. Mange av disse navnene gjelder sauebjeller, som skulle synge eller tingle i et høyere toneleie enn kubjellene.

Man brukte bjeller først og fremst for å kunne lokalisere dyra og finne dem igjen. For sau var dette spesielt aktuelt når dyra skulle samles etter beitesesongen om høsten. Noen få steder fikk alle dyra i flokken bjelle, men det vanlige både med sau og ku var at bare ett dyr bar bjelle. Dette kom også an på størrelsen på flokken. Når det gjelder sau kunne det være fire til fem bjellesauer i store flokker på 50–60 dyr. I tillegg til bjellesauene fortelles det at sauer fikk bjelle når de var urolige eller stakk seg vekk fra flokken.

Dyreiere og gjeterne hørte forskjell på hva slags dyr bjellene tilhørte, både på selve klangen og på hvordan lyden avspeilte dyras bevegelser. I tillegg kunne de skjelne sine egne dyr fra

---

⁵⁰ Emsheimer, Ernst 1988: «Observations Concerning two Small Swedish Bells from the Period of the Roman Empire». S. 223–232 i Hickmann, E. og D. W. Hughes (red.): *The Archaeology of Early Music Cultures: Third International Meeting of the ICTM Study Group on Music Archaeology*. Orpheus, 51. Bonn: Verlag für systematische Musikwissenschaft.

Nowakowski, Wojciech 1994: «Tintinnabula auf den Ostseeinseln. Die römischen Bronzeglocken auf den Inseln Gotland und Bornholm». *Fornvännen* 89, s. 133–143.

⁵¹ Neubert, Gerd Staver 1969: *Skandinaviske jernklokker til husdyr i europæisk sammenheng* (xerox). Brede: Institut for Europæisk Folkelivsforskning.

⁵² Dette bygger på svarene i NEG på spørrelistene nr. 105 «Sauehald» (1964) og nr. 77 «Hesteselen» (1960).

andres, og mange forteller også at de kunne skjelne de individuelle dyra på bjellelyden, når det var flere bjellesauer eller -kyr. Bjellelyden ga ofte musikalske assosiasjoner, noe navn som syngbjeller vitner om. Håndverkerne som lagde bjeller måtte få fram den rette lyden. Bjellemakeren måtte ha et godt øre, og var noen steder spellemann i tillegg. Den kjente spellemannen Svein Løndal (1864–1949) fra Tuddal i Telemark var en svært god bjellemaker. Bjellene hans gikk for å ha ei uvanlig blank og rein tone i seg.⁵³ Smeden Nils Bjørtuft Svadde i Tinn (1800-tallet) lagde både bjeller og munnharper. Han stemte bjellene til bestemte toner, slik at det hørtes ut som det rene koret.⁵⁴ Noe lignende er kjent fra Middelhavsområdet.⁵⁵ Dette viser at bjeller var noe mer enn bare et praktisk redskap. Folk lagde på denne måten et lyduttrykk i landskapet. Eng, skog og fjell ble estetisert og omformet til et delvis menneskeskapt lydlandskap.

Bilde 2: Budeie med bjelleku, Løken Østre på Rudshøgda i Ringsaker. Foto: Ole Hansen Løken. Domkirkeodden. HHB-01723.

---

⁵³ «Slåtter etter Svein Løndal», Folkemusikkhalvtimen NRK radio (1984/1955).

⁵⁴ Rui, Olav J. m.fl. 1974: *Dans og soger til Tuddalstonar*. Tuddal: Tuddal spelemannslag, s. 9. Individuell stemming av dyrebjeller er fortsatt vanlig noen steder i Alpene og Middelhavsområdet.

⁵⁵ Panopoulos, Panayotis 2003: «Animal Bells as Symbols: Sound and Hearing in a Greek Island Village». *Journal of the Royal Anthropological Institute* 4–9, s. 639–656.

Den viktigste praktiske funksjonen til krøtterbjellene var altså gjenfinning av dyra. Dernest skulle bjellene holde flokken samlet, ved at dyra fulgte bjellesauen eller bjellekua. Noen forteller også at de satte bjelle på søyer som hadde lam, slik at lammene skulle holde seg lettere ved mora. Det er imidlertid ikke alle dyreeiere som er enig i at dyra følger bjellelyden. «Teorien om at saueflokken følger en bjelle holder neppe stikk», sier en saueeier i Nesna.⁵⁶ En tredje ting som blir nevnt er beskyttelse mot udyr, altså rovdyr. Da handlet det om at gjeterne kunne høre på klangen når udyr var på ferde. Noen hevder at bjellene skremte udyra. Men en vanlig erfaring var nok at det like godt kunne virke motsatt, at bjellene varslet om hvor husdyra var og at de dermed lokket rovdyra til seg.⁵⁷ Utenom disse praktiske oppgavene kommer beskyttelsesfunksjonen. Bjellene skulle beskytte dyra mot onde krefter, og det innbefattet rovdyr.

Beskyttende ritualer for å sikre dyra på sommerbeite var tydeligere med kubjellene enn med sauebjellene. Bjellekuas bjelle ble ansett å ha en magisk, beskyttende kraft, og denne kraften måtte vedlikeholdes og styrkes på mange måter.⁵⁸ Om vinteren ble kubjellene hengt opp på fjøsveggen for å beskytte dyra mot onde ånder. På bufardagen, da dyra gikk til seters om våren, var bjella et midtpunkt for ritualer som skulle sikre dyra for hele sommersesongen, slik at kyrne skulle følge bjellekua og ingen skulle bli tatt av rovdyr eller onde krefter. Dette var en dag med mye spenning og forventning, og innebar et slags overgangsritual. Det var vanlig å ofre salt i bjella, og la kua få smake. Noen framførte magiske formler mens de gjorde dette. Andre blandet inn tjære i saltet. Det ble regnet som et kraftig stoff som vernet mot trolldom og overnaturlige makter, så dette var et magisk kraftmåltid. I en opptegnelse fra Hedmark het det:

Naar Bjælden om Vaaren skal hænges paa Bjældekoen, er det en vidkjent Sædvane at have Salt i Bjælden, ... Men desuden er det godt at tage en Haandfuld af en Maurtue, blande det med saltet og helde det Hele i Bjælden; derpaa giver man Koen det ind med de Ord: «Nu skal du søge Baasen din, som Mauren søger Tuen sin!»⁵⁹

Det var heller ikke uvanlig å legge krutt i bjella. Krutt hadde enorme krefter, og ble brukt både som magisk hjelp og for at de mente rovdyra ville bli skremt av kruttlukta.

Dette har nok vært felles trosforestillinger i Skandinavia. Fra Sverige finnes det en rekke opptegnelser av bjellerelaterte ritualer på bufardagen.⁶⁰ Før de hengte bjella på kua, kunne de blande mjøl og vann i den og gi kua av deigen, helle glødende kull i midten av bjella, eller blande krutt og hvitløk i den og tenne på. Ett sted fortelles det at budeia måtte gå ni ganger rundt en jordfast stein, og for hver runde måtte hun ta en klype jord og legge i kubjella. Dette

---

⁵⁶ Svar på NEG's spørreliste nr. 105 «Sauehald» (1964).

⁵⁷ Reinton, Lars 1955: Sæterbruket i Noreg I, Sætertypar og driftsformer. Oslo: Aschehoug, s. 374.

⁵⁸ Solheim, Svale 1952: *Norsk sætertradisjon*. Oslo: Aschehoug. Emsheimer, Ernst 1979: «Koskällan – magiska föreställningar och bruk kring et klangredskap». *Sumlen*. Stockholm: Samfundet för visforskning, s. 11–24.

⁵⁹ Gjengitt i Solheim 1952, s. 45.

⁶⁰ Emsheimer 1979.

ble blandet med litt korn, og bjellekua ble sikret mot det onde da hun fikk smake denne kraftblandingen. Noen steder samlet de blodet fra øremerking av dyret i bjella og lot det størkne. Et interessant tilfelle fra Småland er at de brukte blodet til å skrive en besvergelse på et papirstykke som ble festet på bjella. Teksten lød: «Deus X Filius XXX. Jag besvär och befäller dig att du ei skadar min boskap, få eller får, men sök din föda på andras skogar och mark. In nomine Patris Filius, Spiritus Sanctus. Amen».⁶¹ Her ser vi en blanding av kristent og hedensk tankegods; disse ritualene rundt kubjella hører åpenbart ikke hjemme i et rent kristent univers, og vil for de fleste regnes som «overtro».⁶² Disse handlingene, som sikkert hadde dype kulturelle røtter, handlet om å beherske og kontrollere en verden full av makter, gjennom symbolske og magiske ritualer. Maktene hadde mange navn, noen ganger bjørn og ulv, andre ganger huldra, de underjordiske eller bare onde makter.

En annen utbredt forestilling gjaldt mer lyden enn selve bjella: Både på vei til setra og på hjemveien om høsten gjaldt det at bjella måtte være stille, så ikke de overnaturliges krefter kom i kontakt med flokken. Flere steder het det at man «snudde» bjellene, fordi de ble lagt opp på nakken til dyra. Det var også vanlig å stappe inn en høydott i bjella for at den skulle være stille. «Bjølleskrampen skulle ikkje uroe dei usynlege», og «man troede da, at tusserne ikke skulde merke, naar man kom og reiste», mente folk.⁶³

Andre ganger gjaldt det å lage så mye lyd som mulig, som det motsatte av skikken med å stappe høy i bjellene for ikke å forstyrre de underjordiske. For å skremme villdyr fra bygda gikk folk manngard med alle slags bråke- og skramleinstrumenter, også bjeller. Fra Sverige er det beskrevet at folk på våren, før husdyra ble sluppet ut, sprang gjennom skogene med ild mens de ropte besvergelsesrop mot udyra og lagde all den støy de klarte, med bjeller, stekepanner og andre larmende redskaper.⁶⁴ Dagen kaltes noen steder for *skälldagen* (bjelledagen) eller *skällmess* (bjellemesse) fordi det gjaldt å finne så mange bjeller som mulig og binde dem sammen. Emsheimer mener at dette kan ha en historisk sammenheng med en skikk beskrevet i norrøne kilder om at nybyggere som kom til nye områder bar med seg ild over det nye territoriet for å symbolsk ta det i besittelse og drive bort onde ånder. De tidlige kildene beskriver ikke at lyd og bjeller var en del av ritualet, men det er rimelig å anta at det var et lignende fenomen som å drive vekk udyr og dermed ufarliggjøre og ta et territorium i besittelse ved hjelp av støyende lyd.

En annen og overveiende praktisk anvendelse av bjeller var når man kjørte med hest og slede om vinteren og brukte hestebjeller. De ble oftest kalt *vekker* eller *vekkjer*. Når man tok seg fram gjennom stille vinterlandskap der «alle lyder pakkes inn i vatt» var det viktig å varsle andre reisende om at man kom kjørende. Før i tida var bruk av bjelle på hestekjøretøy påbudt

---

⁶¹ Gjengitt i Emsheimer 1979, s. 17.

⁶² Disse ritualene blir ikke nevnt i NEG's spørrelistene om dyrehold og dyrebjeller. Det kan hende at de som svarte ikke husket ritualene, men det kan også hende at de bevisst ikke trakk fram disse gamle trosforestillingene fordi de anså dem som overtro, som de kanskje også skammet seg over?

⁶³ Solheim 1952, s. 48.

⁶⁴ Emsheimer 1979.

fra høstjevndøgn (23. september) til vårjevndøgn (20. mars). Om sommeren kom det så mye klapping fra vogna at en bjellelyd ikke ville hatt noen betydning. Hvis vi går langt tilbake i tiden, var det hovedsakelig om vinteren at folk reiste med hestekjøretøy, fordi det ikke fantes farbare veier for hest og vogn i sommerhalvåret.

Bilde 3: Hesten Borken med hestebjelle. Foran sleden, fra venstre til høyre: Amanda Olsen Lie, Andreas Mikkola, ei jente med etternavn Labahå, Sandra Labahå, og Kathinka Mikkola. Foto: Ukjent. Finnmark Fylkesbibliotek.

Ved siden av den rent praktiske betydningen, fikk bjellene også en estetisk dimensjon og var med på å forme landskapet, ikke helt ulikt matklokkene. Men der stasjonære klokker kunne brukes som et fast geografisk orienteringspunkt, uttrykte hestebjeller bevegelse. Mange av oss har gode minner om kanefart og bjelleklang over skog og hei. En nostalgisk og romantisk tilnærming trenger likevel ikke å stå i veien for å estetisere lyden fra bjeller; folk som husker at hesten ble brukt til arbeidskjøring har også gode minner om lyden fra bjellene. Fra Vang forteller Reidar Vendkvern om kolonner av lasskjørere som tok følge når de kjørte ved og tømmer over mjøsisen på Åkersvika:

Opptil 25 hestelass eller mere var intet uvanlig syn, og hver enkelt hest var utstyrt med bjeller av forskjellig størrelse med sitt særegne tonespill. Det var som å høre et helt orkester etter veien når doningene kom kjørende ... Vi hadde ingen vanskeligheter med å kjenne menneskene igjen på bjellene, på dombjellene eller på hestene, og selv om kjørerne hadde tullet seg inn i ulveskinnpels eller ulster og hadde skjerf foran nesa i

vinterkulda, ville bjelleklangen eller hesten alltid gi beskjed om hvem vi møtte. De største Mora-bjellene kunne vi høre på ca. to kilometers avstand når vørtrekket var gunstig.⁶⁵

At bjeller til hest forbindes med kjøring, går tydelig fram av et svar på NEG's spørreliste om hesteselen. På spørsmålet «Har man brukt bjellekranser eller klokker av ulike slag på hesteselen i Deres bygd?» svarer en hjemmelsmann fra Bømlo følgende: «Nei, her var ingen offentlig vei ferdig før 1915, og da var bilen her, så det har aldri vært aktuelt med dumbjeller på kjøretur her».⁶⁶

Noen steder, særlig på Vestlandet, ser det ut til at det ikke var særlig vanlig med hestebjeller, og at den begrensede bruken knyttet seg til det øvre sosiale sjikt. En bonde fra Jølster opplyser at «storfolk., m.a. lensmann, brukte bjellekransar, men ikkje bønder. Dei som bruka dei, hadde ikkje arbeidsselar».⁶⁷ På kjøretøyet skal storfolk kjennes, heter det. Det samme kan vi si om bjellene, som varslet: «Av vei! Her kommer en mektig person kjørende!» For utenom at de hadde en praktisk betydning kunne de uttrykke rikdom, status og makt, både som prydgjenstander og lydutstyr.

Hestebjellene kunne også markere sosial status gjennom at de var utpregede mannlige klangredskaper. Helt fra vikingtiden ser vi at hestebjeller var gravgods i rike mannlige graver.⁶⁸ Kanskje bjellene produserte mannlig prestisjelyd på en lignende måte som lyden av dyre biler er i våre dager? Uansett, det er problematisk å knytte bjeller eksklusivt til kjønn, for eksempel ved å hevde at krøtterbjeller lagde en feminin klang, mens hestebjeller representerte noe maskulint.

Dombjellene ble brukt til staskjøring⁶⁹, til bryllup og kirkekjøring. En interessant opplysning er at man ved gravøl etter gammel sømmelig skikk skulle fare stille etter veien, uten vekke eller dombjelle på hestene.⁷⁰ At folk ringte i matklokkene når begravelserfølger kom forbi, virker som en tankevekkende motsetning til dette, og kan tyde på at hestebjellene betydde noe annet enn matklokkene, i hvert fall i denne situasjonen. Bjellene ble holdt stille av respekt,

---

⁶⁵ Vendkvern, Reidar 1970: *Arbeidshester*. Hamar: Støkken bokhandel, s. 49.

⁶⁶ Svar på NEG spørreliste nr. 77 «Hesteselen» (1960).

⁶⁷ Svar på NEG spørreliste nr. 77 «Hesteselen» (1960).

⁶⁸ Kolltveit, Gjermund 2008: «Animal Bells in Early Scandinavian Soundscapes». S. 147–153 i Hickmann, E., J. Orlamünde og R. Eichmann (red.): *Studies in Music Archaeology VI. Current Challenges and New Objectives in Music Archaeology*. Rahden/Westf.: Leidorf. Riktignok er det noen ganger vanskelig å skille hestebjeller fra kubjeller i materialet. Men mange av bjellene var nok hestebjeller, spesielt bjeller som er funnet sammen med annet hesteutstyr.

⁶⁹ Ifølge flere informanter også brukt til rituell staskjøring med reinsdyr, i midten og siste halvdel av desember.

⁷⁰ Opplyst fra Vang, Hedmark (Vendkvern 1970, s. 44) og Hvitvingfoss (svar på NEG spørreliste nr. 77 «Hesteselen», 1960). Det er grunn til å anta at dette var vanlig, og ikke bare representerte lokale tradisjoner.

mens klokkene derimot skulle klinge – av respekt. Har dette vært ulik praksis i ulike landsdeler?

Beskyttelsesfunksjonen knytter seg tydeligere til krøtterbjeller enn til hestebjeller, sannsynligvis for at hestene var mindre utsatt for rovdyr. Vi finner for eksempel ingen skikker som ligner på de magiske ritualene rundt kubjellene på bufardagen. Likevel er det grunn til å tro at beskyttelse også var viktig for hestebjellene, i tillegg til de praktiske funksjonene de hadde. De ble dessuten ikke bare brukt som signalbjeller til kjøring. Mange steder fikk hestene bjelle på når de gikk på beite. Dermed hadde folk ofte flere ulike typer av bjeller til hest. En mann fra Øksendal forteller at de brukte tre ulike typer hestebjeller: (1) stallvekke, festet under bogtreet under halsen, (2) dombjelle, brukt til kirkeferd og brureskys, og (3) skroklebjelle, som hesten gikk med i hamninga. Den ble festet med jernklave eller bare ei reim.⁷¹

En helt annen bruk av dyrebjeller er i *bjølling*, et ritual i kategorien for skøy og moro som gikk ut på at ungdommer samlet seg utenfor huset der et frierpar oppholdt seg etter at de hadde bestemt seg for å bekjentgjøre det nye forholdet.⁷² De lagde da et fryktelig leven med å slå på blikkspann og kjeler, og rangle med dyrebjeller. Formålet var å feire, konsolidere og ikke minst kunngjøre det nye paret. Lignende ritualer finnes flere steder i Europa, for eksempel på Naxos i Hellas.⁷³

Sammenlagt har altså bjellene hatt ulike funksjoner, ikke bare det opplagte, at dyra skal finnes igjen. Ser vi på historien har det skjedd en endring – fra beskyttelse og magiske forestillinger til ren praktisk funksjon. Opp gjennom tidene har bjellene beskyttet, skremt, annonsert og signalisert. Med matklokkene er det også flere funksjoner. Noe er rent praktisk, som det å være arbeidsdagens dreiningspunkt. Samtidig er det flere sosiale og estetiske konnotasjoner i klangen. Et fellestrekk for klokker og bjeller er at de har definert og formet tid og rom. Matklokker og bjeller på hesteselen var lydsignaler som betydde bestemte ting og gjorde krav på oppmerksomhet, mens krøtterbjeller ble – og er fortsatt – en grunntone i lydlandskapet der dyra beiter.⁷⁴

Tabellen under viser ulike betydninger som henholdsvis matklokker, krøtterbjeller og hestebjeller har hatt i det gamle bondesamfunnet. Den er et forsøk på å samle ulike funksjoner og meningsdimensjoner rundt disse lydredskapene. Den oppsummerer materialet og tolkninger i denne artikkelen, men må likevel oppfattes nærmest som et tankekart. Dette er et tentativt oppsett, som uttrykk for *work in progress*. Merk at det ikke er vanntette skott mellom hva som er praktisk, rituel, sosialt og estetisk. Snarere tvert om, disse funksjonene og betydningene griper inn i hverandre.

---

⁷¹ Svar på NEG's spørreliste nr. 104 «Diverse musikkinstrumenter» (1964).

⁷² Hovet, Svein 1970: «Bjølleleik og laurdagsmoro». *Spelemannsbladet* 5, s. 22 og 6, s. 11.

⁷³ Panopoulos 2003, s. 648–9.

⁷⁴ Jf. Murray R. Schafers begrep *sound signal* og *keynote sound*. Schafer 1994/1997, s. 275 og 272. Se også Frank Meyers artikkel i denne boka, s. 7 og Hans Philip Einarsen og Frank Meyers artikkel, s. 105.

	Matklokker	Krøtterbjeller	Hestebjeller
Praktisk	<ul style="list-style-type: none"> • Regulere arbeidstiden/ kalle inn til måltider • Brannvarsling 	<ul style="list-style-type: none"> • Lokalisering av dyrene • Holde flokken samlet • Holde predatorer unna 	<ul style="list-style-type: none"> • Signalisere kjøretøy i fart • Lokalisering av dyrene
Ritueelt	<ul style="list-style-type: none"> • Ringe inn til høytider (særl. pinse) • Begravelsesringing 	<ul style="list-style-type: none"> • Beskyttelse • Overgangsritualer • Markere territorium 	<ul style="list-style-type: none"> • Beskyttelse • Kirke- og staskjøring
Sosialt	<ul style="list-style-type: none"> • Sosial prestisje • Skape fellesskap • Sosial kontroll av «kvaliteten» på ringinga • Lyden av tungt arbeid og «skjebne» 	<ul style="list-style-type: none"> • Kunngjøre kjærestepar med «bjølling» 	<ul style="list-style-type: none"> • Sosial prestisje • Mannlig maktsymbol?
Estetisk	<ul style="list-style-type: none"> • Forme tid og rom • Pryd (særl. klokketårn) • Klokkeremser 	<ul style="list-style-type: none"> • Forme tid og rom • Musikalsk avstemming av bjellene 	<ul style="list-style-type: none"> • Forme tid og rom • Pryd (dombjeller) • Bevegelse

Tabell 1: Praktiske, rituelle, sosiale og estetiske funksjoner og betydninger rundt matklokker og dyrebjeller.

Nye tider og revitalisering

På midten av 1900-tallet stilnet matklokkene på Hedmarken og andre klokkeområder. Det kan være flere grunner til det, og noe som ofte går igjen i kildene er at traktoren kom. Den overdøvet klokkene, og i tillegg overtok den arbeid som tidligere hadde vært manuelt utført. Det ble altså mindre behov for arbeidsfolk ute på jordene. En annen, og sikkert vel så viktig forklaring, var at folk ikke lenger hadde måltidene på gården. De felles måltidene som matklokka hadde kalt inn til, ble nå borte.⁷⁵

Mange savnet klangen fra matklokkene, og etter hvert kom det noen initiativ til å ringe i klokkene på nytt, ikke for å gjenoppta den opprinnelige bruken, men for at de skulle få klinge en gang i året ved å ringe inn til pinse.⁷⁶ I Øyer startet de allerede i 1958, senere kom Tynset og Gausdal med. De ringte i et kvarter fra klokka ni på første pinsedag. Bondekvinnelaga (nå Bygdekvinnelaget) var pådrivere. Midt på 1970-tallet tok Raumes historielag (Nes på Romerike) initiativ til å ringe med klokkene hver olsok.⁷⁷ Interessen for disse revitaliseringstiltakene har ikke slått fullt gjennom. Noen steder høres spredt ringing, i andre bygder er det fortsatt stille.

⁷⁵ Ropeid 1985.

⁷⁶ Ropeid 1985.

⁷⁷ Horgen 1984.

Også med kirkeklokker har det vært forsøk på rekontekstualisering, utenom den religiøse bruken. Fra Sverige er det flere eksempler på at kirkeklokker har vært brukt for å «varsle» og markere avstand fra høyreekstremer grupperinger under demonstrasjoner (Visby, Jönköping). Og i desember 2009 var det en verdensomspennende aksjon med å ringe i kirkeklokker før det internasjonale klimamøtet i København, som en symbolsk manifestasjon av kirkens solidaritet med klimasaken. I 2015 skjerpet det norske kirkemøtet reglene for bruk av kirkeklokker som aksjonsform eller for støtte til demonstrasjoner.⁷⁸

Dyrebjeller trenger ingen gjenoppliving, fordi de fortsatt er i bruk. Hestekjøring med vekke er en kuriositet, og staskjøring med dombjeller er nok enda mer eksklusivt i dag enn da hest og slede var et vanlig framkomstmiddel. Men både små- og storfe har bjeller – mer eller mindre av samme type som de vi finner i gravfunn fra vikingtida.

Noen steder kan man støte på oppfatninger om at bjellelyden skader dyra og svekker hørselen deres.⁷⁹ Agnes Klouman, avdelingsingeniør ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet på Ås, har lang erfaring med ulike typer husdyr, og sier at dyra tydelig fryder seg hver vår når hun kommer med bjellene.⁸⁰ De får åpenbart gode assosiasjoner til friluftslivet som er i vente.

En rekontekstualisert bruk av tradisjonelle dyrebjeller brer stadig om seg, nemlig i idrettsverdenen, der supportere bruker bjeller for å skape stemning og for å heie på sine helter. Sauebjellene blant norske håndballsupportere er velkjent, men også omdiskutert. Rett som det er, og særlig i forbindelse med mesterskap, kommer diskusjonen opp om supporterernes bjelletradisjon er bra eller ikke for spillerne og for håndballen. Utenom håndball er det særlig blant langrennspublikummet at bjeller er populært. Fra Mellom-Europa kan vi se enorme kubjeller blant skisupperne, mens her hjemme er nok sauebjeller mest populære. I 2002 ble et fly fra SAS fullastet med 42 tonn norske sauebjeller fra Moen Bjøllefabrikk sendt av gårde til vinter-OL i Salt Lake City.⁸¹ Interessen for bjeller hadde skutt i været under Lillehammer-OL, da 200 000 bjeller ble solgt. Nå skulle OL-publikumets behov for sauebjeller dekkes også i USA.

Selv om seterlivet ikke er som før, er det fortsatt vanlig å høre lyden av dyrebjeller utmarka i sommerhalvåret. Men klangen fra matklokkene på de store gårdene hører fortida til. Klokkene og bjellene var menneskeskapt lyder som dannet et rikt klangunivers. Dyrebjellene «skapte en egen stemning i sinnet og ble en del av bonderomantikken», sier en informant fra Hedalen.⁸² De fleste av oss har gode minner når vi hører klokker og bjeller. Men for dem som slet med hardt kroppsarbeid, som onnearbeidere og budeier, betydde de også kroppslig erfarte minner som ikke alltid var idylliske.

---

⁷⁸ Vårt Land 14.4.2015, <http://www.vl.no/troogkirke/sier-nei-til-kirke-klokkeaksjoner-1.350678?paywall=true> (besøkt 24. april 2018).

⁷⁹ Jeg har ikke sett etter forskning på dette.

⁸⁰ Personlig kommunikasjon.

⁸¹ Åsmund Moen, Moen Bjøllefabrikk, pers. komm.

⁸² Svar på NEG's spørreliste nr. 105 «Sauehald» (1964).